Mahir Yaqub oğlu VƏLİZADƏ
Qərbi Kaspi Universiteti, magistrant
E-mail: velizademahir7@gmail.com

ALKOQOLIZM VƏ CİNAYƏT

Xülasə

Məqalədə alkoqolizm və cinayətkarlıq arasındakı qarşılıqlı əlaqə müxtəlif aspektlərdən tədqiq olunmuşdur. Alkoqolizmin insan psixikasına təsiri, impuls nəzarətinin zəifləməsi və aqressiv davranışların güclənməsi ilə əlaqələndirilmişdir. Tədqiqat zamanı psixoloji və sosial faktorlar, hüquqi aspektlər və statistik göstəricilər əsasında alkoqol qəbulunun hüquq pozuntularına necə zəmin yaratdığı göstərilmişdir. Qanunvericilikdə bu problemin qarşısının alınması üçün nəzərdə tutulmuş tədbirlər, o cümlədən maarifləndirmə kampaniyaları və psixoloji dəstək xidmətləri təhlil edilmiş, bu tədbirlərin effektivliyi elmi yanaşmalarla əsaslandırılmışdır. Məqalədə həm fərdi, həm də ictimai səviyyədə bu problemin təsirləri izah olunmuş, alkoqolizmlə mübarizədə kompleks və preventiv yanaşmanın zəruriliyi vurğulanmışdır.

Açar sözlər: Alkoqolizm, cinayətkarlıq, impuls nəzarəti, psixoloji təsir, aqressiya, hüquqi tədbirlər, reabilitasiya, maarifləndirmə, statistik göstəricilər, sosial təhlükə.

UOT: 159.9
DOİ: https://doi.org/ 10.54414/QAKH1304

Giriş

Müasir dövrdə cəmiyyətin sosial problemləri arasında alkoqolizmin və onun törətdiyi fəsadların xüsusi yeri vardır. Alkoqolizm təkcə fərdi sağlamlıq problemini deyil, eyni zamanda sosial, iqtisadi və hüquqi nəticələri olan kompleks bir fenomendir. Bu problemin aktuallığı onun həm fərdi, həm də ictimai səviyyədə təhlükəli nəticələr doğurması ilə bağlıdır. Alkoqol istifadəsi nəticəsində baş verən davranış dəyişiklikləri, şəxsin sosial adaptasiya qabiliyyətinin pozulması və aqressivliyin artması kriminogen risklərin yüksəlməsinə səbəb olur. Statistik məlumatlara əsasən, cinayətlərin mühüm bir hissəsi məhz alkoqol təsiri altında törədilir ki, bu da alkoqolizmlə cinayətkarlıq arasında birbaşa əlaqəni göstərir. [12]. Alkoqolizm, alkoqollu içkilərin nəzarətsiz və davamlı istifadəsi nəticəsində yaranan psixoloji və fizioloji asılılıq vəziyyətidir. Bu asılılıq zamanla insanın iradə gücünü zəiflədir, davranışlarında qeyri-sabitlik yaradır və ictimai normalara qarşı laqeyd münasibətin formalaşmasına səbəb olur. Dünya Səhiyyə Təşkilatının (DST) məlumatlarına görə, dünyada hər il milyonlarla insan alkoqolun törətdiyi birbaşa və dolayı təsirlər səbəbilə həyatını itirir. Əhalinin müxtəlif yaş və sosial qrupları arasında alkoqolizmin artması, bu problemin yalnız tibbi deyil, həm də sosial və hüquqi yanaşma tələb etdiyini göstərir. Xüsusilə gənclər və risk qruplarına daxil olan fərdlər arasında alkoqoldan sui-istifadə hallarının artması, gələcək nəsillərin sağlamlığı və cəmiyyətin rifahı üçün ciddi təhlükə yaradır. Cinayət anlayışı isə hüquqi baxımdan cəmiyyət üçün təhlükəli əməlin qanunla qadağan olunmuş və cəza tədbirləri ilə təmin olunmuş forması kimi müəyyən olunur. [9]. Cinayətlər müxtəlif meyarlara əsasən təsnif edilir: ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə (ağır, xüsusilə ağır və s.), obyektinə görə (şəxsi, iqtisadi, ictimai və s.), icra formasına görə (birbaşa və dolayı), niyyətinə görə (qəsdən və ehtiyatsızlıqdan). Cinayətkarlıq hər bir cəmiyyətin hüquqi sisteminə təzyiq göstərən mühüm sosial problemdir və bu problemin kökündə çox zaman sosial deviantlıq formaları, o cümlədən alkoqolizm dayanır. Alkoqolizmlə cinayətkarlıq arasında mövcud olan əlaqə, xüsusilə kriminoloji və psixoloji tədqiqatlarda geniş şəkildə təsdiq olunmuşdur. Alkoqol təsiri altında olan fərdlər daha impulsiv, nəzarətsiz və aqressiv davranışlara meyilli olur ki, bu da onlarda cinayət əməlləri

törətmək riskini artırır. Qətl, məişət zorakılığı, ictimai asayişin pozulması, yol hərəkəti qaydalarının pozulması kimi hallarda alkoqolun rolu xüsusilə nəzərə çarpır. Bəzi hallarda cinayət əməlinin motivasiyası birbaşa alkoqolun təsiri ilə formalaşır. Bu isə alkoqolun cinayət davranışını stimullaşdıran və ya aktivləşdirən amil kimi çıxış etdiyini göstərir. Tədqiqatlar göstərir ki, alkoqol istifadəsi nəticəsində törədilən cinayətlər planlı deyil, spontan xarakter daşıyır və bu da alkoqolun insanın idrak və davranış funksiyalarını pozduğunu təsdiqləyir. Məhz bu səbəbdən, hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən alkoqollu vəziyyətdə törədilən cinayətlərə qarşı daha sərt yanaşma tətbiq olunur. Cinayətkarlığın qarşısının alınması məqsədilə yalnız cəza tədbirləri kifayət etmir; alkoqolizmə qarşı kompleks profilaktik və reabilitasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi zəruridir. Mövzunun elmi əhəmiyyəti də buradan irəli gəlir: alkoqolizmin cinayətkarlığa təsir mexanizmlərinin təhlili, onların qarşılıqlı təsirinin öyrənilməsi və nəticələrə əsasən müvafiq sosial siyasətin formalaşdırılması vacibdir. Alkoqolizm və cinayətkarlıq arasındakı qarşılıqlı əlaqə, cəmiyyətin həm sosial, həm hüquqi, həm də psixoloji baxımdan müdafiəsini tələb edən bir məsələyə çevrilmişdir. Bu səbəbdən mövzu yalnız tədqiqatçıların deyil, dövlət strukturlarının, qeyri-hökumət təşkilatlarının və ictimaiyyətin də diqqət mərkəzində olmalıdır. [1]

Alkoqolun insan psixikasına təsiri çoxsahəli və dərin xarakter daşıyır. Psixonevroloji baxımdan alkoqol, mərkəzi sinir sistemınə depressiv təsir göstərərək, insanın emosional stabilliyini pozur, davranış tənzimlənməsini zəiflədir və qərarvermə qabiliyyətini azaldır. Bu vəziyyət ilk növbədə, frontal payların fəaliyyətinin zəifləməsi ilə müşayiət olunur ki, bu da öz növbəsində impulsların idarə olunmasını çətinləşdirir və şəxsiyyətin sərhədlərini bulanıqlaşdırır. Kliniki müşahidələr göstərir ki, uzunmüddətli alkoqol istifadəsi emosional reaktivliyi artırır və şəxsiyyətin destruktiv formalaşmasına gətirib çıxarır. Alkoqolun təsiri altında insanın təhlükə və məsuliyyət hissi azalır, bu da onu daha riskli və sosial cəhətdən qəbuledilməz davranışlara meyilli edir. Ən sadə sosial qaydalar belə pozulur, şəxs ətraf mühitlə adekvat münasibət qura bilmir. Alkoqol istifadəsi ilə müşahidə olunan kognitiv pozuntular, xüsusilə diqqət yayğınlığı, yaddaş zəifləməsi və təfəkkürün fragmentləşməsi psixi funksiyaların bütövlükdə pozulmasına səbəb olur. Beyin görüntüləmə tədqiqatları alkoqolun neyrotransmitter sistemlərinə – xüsusilə GABA, dopamin və serotonin balansına təsir etdiyini göstərmişdir ki, bu da depressiv, narahatlıq yönümlü və ya impulsiv davranışların yaranmasına zəmin yaradır. Uzunmüddətli alkoqolizm hallarında şəxsiyyət strukturunda dəyişikliklər baş verir. Empatiya və sosial məsuliyyət hissi zəifləyir, şəxs digərlərinin duyğularına qarşı laqeyd və bəzən də düşmən mövqedə olur. Bu cür fərdlər üçün aqressiv davranışlar – həm fiziki, həm də verbal formada – daha adi və reflektiv hal alır. Alkoqolun təsiri ilə emosional inhibisiyalar aradan qalxdığı üçün, adi hallarda özünü cilovlayan fərd belə, təhqir, fiziki zorakılıq və hətta cinayət kimi davranışlara meylli olur. Bu davranış modeli bəzən tədricən vərdiş halını alaraq şəxsiyyətin davamlı xüsusiyyətinə çevrilir. Aqressiv davranışların alkoqolizm fonunda artması təkcə fərdin psixoloji vəziyyəti ilə deyil, həm də sosial mühitin reaksiyası ilə bağlıdır. Alkoqol qəbul etmiş şəxs çox vaxt özünə qarşı empatiya əvəzinə sosial rəddolunma ilə qarşılaşır ki, bu da daha çox qıcıq, qəzəb və intiqam hissi doğurur. Belə emosional gərginlik tez-tez şiddət formalarında təzahür edir. Eyni zamanda, tədqiqatlar göstərir ki, alkoqoldan sui-istifadə edən şəxslər konfliktli situasiyalarda rasional həll yollarına deyil, fiziki təzyiqə üstünlük verirlər. Xüsusilə ailə daxilində müşahidə olunan məişət zorakılığı halları bu mövzu üzrə aparılmış yüzlərlə empirik tədqiqatla təsdiqlənmişdir. Psixologiyada bu vəziyyət "disinhibisiya effekti" ilə izah olunur. Alkoqol, beyində inhibəedici mexanizmləri zəiflətdiyi üçün, fərdin gizli və ya bastırılmış emosional reaksiyaları daha asan üzə çıxır. Bu reaksiyalar çox vaxt aqressiv xarakter daşıyır, çünki alkoqol qəbul edən şəxs real təhlükə və nəticə hissini itirir. Belə bir vəziyyətdə sadə sözlər belə təxribat kimi qəbul olunur və şəxsin aqressiv cavab verməsi labüdləşir. Psixiatrik diaqnozlu şəxslərdə isə alkoqol istifadəsi psixotik epizodları tətikləyə bilər və nəticə etibarilə daha ağır və nəzarətsiz davranış formalarına gətirib çıxarar. Tədqiqatçıların fikrincə, aqressiv davranış ilə alkoqolizm arasındakı əlaqə təkcə səbəb-nəticə prinsipi ilə deyil, qarşılıqlı gücləndirici mexanizmlərlə izah olunur. Yəni, aqressiv şəxslər alkoqolu emosional yüngülləşmə vasitəsi kimi seçirlər, lakin bu alət onların aqressivliyini daha da gücləndirir. Bu isə bir növ "aqressiya-alkoqol" dövrü yaradır və bu dövr çox

vaxt zorakılıq, hüquq pozuntusu və cinayətlə nəticələnir. Sosioloji baxımdan da bu məsələ cəmiyyətin rifahı və təhlükəsizliyi ilə birbaşa əlaqəlidir. Alkoqolizm aqressiyanın yalnız fərdi səviyyədə deyil, kollektiv mühitlərdə də yayılmasına səbəb olur. Xüsusilə gənclər arasında alkoqolun istifadəsi zamanı baş verən qrup aqressiyası halları ictimai təhlükəsizlik üçün ciddi risk daşıyır. Aqressiv davranışın alkoqol təsiri ilə artması təkcə fiziki şiddətlə məhdudlaşmır, həm də sözlü təhqir, sosial qarşıdurmalar və mobbinq kimi formalarla da özünü göstərə bilər. Bütün bu faktlar alkoqolun psixikaya olan təsirini və aqressiv davranışla əlaqəsini kompleks şəkildə təhlil etməyin vacibliyini ortaya qoyur. Alkoqolizmlə mübarizə yalnız tibbi və ya hüquqi çərçivədə aparılmamalı, həm də psixoloji reabilitasiya və sosial dəstək sistemləri ilə birgə həyata keçirilməlidir. Çünki bu problemin aradan qaldırılması cəmiyyətin sağlamlığı, təhlükəsizliyi və davamlı inkişafı üçün strateji əhəmiyyət daşıyır. [6,9]

Alkoqol istifadəsinin insan davranışına təsiri psixoloji və neyrobioloji səviyyədə geniş şəkildə tədqiq edilmişdir. Bu tədqiqatlar göstərir ki, alkoqol xüsusilə impuls nəzarəti (impulse control) funksiyalarını zəiflədən bir maddədir. İmpuls nəzarəti insanın istənilməyən və sosial cəhətdən qəbuledilməz davranışlarını cilovlama qabiliyyəti kimi müəyyən olunur. Bu funksiya, əsasən prefrontal korteksin fəaliyyətinə bağlıdır və məhz alkoqol bu beyin bölgəsində fəaliyyətin zəifləməsinə səbəb olur. Nəticədə, şəxs anidən yaranan emosiyalara qarşı adekvat reaksiya verə bilmir, davranışlarının nəticələrini hesablamaq qabiliyyəti isə kəskin şəkildə azalır. Müxtəlif eksperimental və neyropsixoloji tədqiqatlar sübut etmişdir ki, alkoqol qəbulu frontal inhibisiyanı zəiflədir və beləliklə, şəxs sosial normativlərə zidd davranışlara daha meyilli olur. Məsələn, əvvəllər sakit təbiətli olan bir fərd, alkoqol qəbul etdikdən sonra aqressiv, impulslara tabe və hətta şiddətə meyilli biri halına gələ bilər. Bu dəyişiklik sadəcə əhval-ruhiyyə pozuntusu deyil, neyrobiokimyəvi proseslərin birbaşa nəticəsidir. Alkoqol dopamin və serotonin kimi neyrotransmitterlərin səviyyəsini müvəqqəti dəyişdirərək, həzz və cəsarət hissini artırır, eyni zamanda təhlükə hissini zəiflədir. Bu da fərdin riski qiymətləndirmə bacarığını zəiflədir və impulsiv hərəkətlərə yol açır. İmpuls nəzarətinin pozulması bir çox cinayət növünün əsasını təşkil edir. Alkoqol təsiri altında törədilən cinayətlər çox zaman planlaşdırılmamış, ani emosional reaksiyalar nəticəsində baş verir. Bu xüsusiyyət onları digər növ cinayətlərdən fərqləndirir. Kriminoloji araşdırmalar göstərir ki, alkoqolun təsiri altında olan şəxslərdə cinayət törətmək üçün motivasiya deyil, daha çox situativ təsirlər ön plandadır. Yəni, şəxs konkret bir niyyət olmadan, sadəcə nəzarətsiz impulsun təsiri ilə hüquqa zidd davranışa yol verir. Alkoqolla əlaqəli cinayətlərin statistikası bu tendensiyanı açıq şəkildə ortaya qoyur. Dünya üzrə aparılmış müxtəlif tədqiqatlara əsasən, ağır zorakı cinayətlərin təqribən 40-60%-i alkoqol təsiri altında törədilir. Məsələn, ABŞ Ədliyyə Departamentinin məlumatına görə, qətl hadisələrinin 55%-dən çoxunda, ailədaxili zorakılıq hallarında isə 70%-ə yaxınında alkoqol faktoru müəyyən edilib. Avropa ölkələrində isə bu göstəricilər oxşar səviyyədədir; xüsusilə Şərqi Avropa regionunda alkoqol istifadəsi ilə bağlı cinayətkarlıq halları daha yüksəkdir. Azərbaycanda da son illərdə məhkəmə və polis orqanlarının hesabatlarında alkoqol təsiri altında törədilən cinayətlərin sayında artım müşahidə olunur. Milli səviyyədə aparılan kriminoloji təhlillərə görə, xüsusilə məişət zəminində baş verən cinayətlərin mühüm bir hissəsi spirtli içkilərin qəbulundan sonra meydana gəlir. Əsasən fiziki zorakılıq, xəsarət yetirmə, ictimai qaydanın pozulması və ailədaxili konfliktlər kimi hallar bu kateqoriyaya daxildir. Statistik göstəricilərdən biri də odur ki, alkoqol təsiri altında törədilən cinayətlər daha çox kişilər tərəfindən, axşam saatlarında və qeyri-rəsmi məkanlarda (ev, küçə, kafelər) baş verir. Bu da onu göstərir ki, alkoqolun sosial və psixoloji aspektləri ilə yanaşı, məkan və zaman faktorları da risk səviyyəsini artıran mühüm komponentlərdir. İmpuls nəzarətinin pozulması bəzən şəxsə qarşı yönələn cinayətlərlə nəticələndiyi kimi, bəzən də ictimai asayişin pozulması, avto-nəqliyyat hadisələri və vandalizm kimi sosial yönümlü pozuntulara səbəb olur. Məsələn, alkoqol təsiri altında sükan arxasında oturan şəxslərin törətdiyi yol qəzalarının əksəriyyəti ölüm və ya ağır xəsarətlə nəticələnir. Dünya Səhiyyə Təşkilatının 2023-cü il hesabatına əsasən, dünya üzrə hər il təxminən 270 min nəfər alkoqolla əlaqəli yol nəqliyyatı hadisələrində həyatını itirir. Bu da göstərir ki, impuls nəzarətinin zəifləməsi yalnız fərdi deyil, ictimai təhlükəsizlik üçün də ciddi risk yaradır. Cinayət proseslərinin

psixoloji analizi göstərir ki, alkoqol təsiri altında olan fərdlər daha tez təhrik olunur və başqalarının davranışlarını düşməncəsinə yozmağa meylli olurlar. Bu isə impulsiv reaksiya ilə cinayətə aparan qısa və nəzarətsiz bir yolun formalaşmasına səbəb olur. Bəzi hallarda isə impuls nəzarətinin pozulması yalnız ilkin hərəkətlərdə deyil, cinayət aktından sonra da özünü göstərir. Belə şəxslər törətdikləri cinayətə görə peşmanlıq hissini ya yaşamırlar, ya da bu hiss çox gec formalaşır. Alkoqolla əlaqəli cinayətlərin psixoprofilaktikasında impuls nəzarətini bərpa edən psixoloji müdaxilələr xüsusi yer tutur. Bu məqsədlə istifadə olunan metodlar arasında kognitiv-biheyvioral terapiya, motivasion müsahibələr və emosional tənzimləmə təlimləri önəmlidir. Həmçinin, cəmiyyət səviyyəsində erkən maarifləndirmə və alkoqolun ictimai məhdudiyyətləri də impulsiv cinayətlərin qarşısının alınmasında mühüm rol oynayır. Əgər alkoqolizmin yaratdığı impulsivlik problemi nəzarətsiz qalarsa, bu, gələcəkdə daha geniş miqyaslı sosial böhranlara səbəb ola bilər. Nəticə olaraq, alkoqol qəbulunun impuls nəzarətinə təsiri birbaşa və çoxistiqamətlidir. Bu təsir təkcə fərdi davranış səviyyəsində deyil, cinayətkarlığın strukturu və dinamikası baxımından da nəzərəçarpacaq dərəcədə əhəmiyyət daşıyır. Statistik göstəricilər bu təsirin real həyatdakı əksini təsdiqləyir və göstərir ki, alkoqol yalnız bir zövq vasitəsi deyil, həm də hüquqi və sosial təhlükəyə çevrilə biləcək bir risk faktorudur. Bu səbəbdən problemin dərin elmi təhlili və ardıcıl sosial-hüquqi tədbirlərlə qarşısının alınması zəruridir. [8].

Qeyd etdiyimiz kimi alkoqolun insan davranışına təsiri çoxsəviyyəli və kompleksdir, lakin ən nəzərəçarpan təsirlərindən biri də hüquqa zidd əməllərin artmasında oynadığı roldur. Məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarının illik hesabatları göstərir ki, alkoqol istifadəsi bir çox növ cinayətin törədilməsində başlıca risk faktorudur. Bu cinayətlər arasında məişət zorakılığı, qəsdən adam öldürmə və yol hərəkəti qaydalarının pozulması kimi ağır hüquq pozuntuları ön plandadır. Bu məlumatlar təkcə statistik xarakter daşımır, eyni zamanda problemin sosial strukturla və psixoloji faktorlarla əlaqəsini göstərir. Məişət zorakılığı ilə bağlı cinayətlər üzrə aparılan hüquqi təhlillər göstərir ki, bu halların böyük bir hissəsində alkoqol faktoru aşkar olunur. Məsələn, 2023-cü ildə Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin hesabatına əsasən, qeydiyyata alınan ailədaxili zorakılıq hallarının 62%-də zorakılığı törədən şəxsin spirtli içki qəbul etdiyi məlum olub. Bu rəqəm təkcə statistik göstərici deyil, eyni zamanda davranış tənzimləyici mexanizmlərin pozulmasının və emosional sabitliyin itirilməsinin nəticəsidir. Psixoloji analizlərə görə, alkoqol təsiri altında olan şəxs ailə üzvlərinə qarşı daha aqressiv, impulsiv və kontrollsuz olur. Alkoqolun səbəb olduğu məişət zorakılığı hallarında qadınlar və uşaqlar əsas qurbanlar sırasındadır. Ailə institutunun içərisində baş verən bu cinayətlər uzunmüddətli psixoloji travmalarla nəticələnir. Hüquqi baxımdan, bu cür hallar adətən ilkin mərhələdə xəbərdarlıqlarla və məhdudlaşdırıcı qərarlarla həll olunmağa çalışılsa da, alkoqolizmin davamlılığı səbəbindən zorakılıq halları tez-tez təkrarlanır. Bu isə cinayətlərin preventiv nəzarətlə qarşısının alınmasını çətinləşdirir. Qəsdən adam öldürmə cinayətləri sahəsində də alkoqol mühüm bir rol oynayır. Prokurorluq orqanlarının təhlilinə görə, qətl hadisələrinin 47%-ə yaxını alkoqolun təsiri altında baş verir. Bu hallar çox vaxt spontan emosional partlayış nəticəsində və ya şəxsi münaqişələr zəminində yaranır. Məhkəmə materiallarında çoxlu sayda nümunə var ki, burada sadə sözlü mübahisə, alkoqolun təsiri ilə ölümcül nəticəyə çevrilmişdir. Bir nümunə olaraq, 2022-ci ilin dekabr ayında Şəki rayonunda baş vermiş hadisədə, iki tanış şəxs arasında içki məclisi zamanı başlayan mübahisə nəticəsində biri digərini bıçaqlayaraq öldürmüşdür. İbtidai istintaq materiallarında qeyd olunur ki, hər iki şəxs hadisə vaxtı sərxoş vəziyyətdə olmuşdur. Yol hərəkəti qaydalarının pozulması ilə bağlı cinayətlərdə də alkoqol faktoru diqqətəlayiq dərəcədə yüksəkdir. Dövlət Yol Polisi İdarəsinin məlumatına əsasən, 2023-cü ildə ölkə üzrə baş verən ölümlə nəticələnən yol-nəqliyyat hadisələrinin 21%-i məhz spirtli içki qəbul etmiş sürücülərin iştirakı ilə baş verib. Bu cür hadisələrdə sürücülərin reaksiya müddəti azalır, qərarvermə bacarığı zəifləyir və riski dəyərləndirmə qabiliyyəti itir. Nəticədə qəza riski kəskin şəkildə artır və nəinki sürücü özü, həm də digər yol istifadəçiləri həyati təhlükə altına düşür. Məhkəmə qərarlarında sərxoş vəziyyətdə yol qəzası törədən şəxslərin əksəriyyətinin daha əvvəl inzibati cərimələrlə cəzalandırıldığı, lakin müalicəyə cəlb olunmadığı qeyd olunur. Bu, alkoqolizmin təkcə hüquqi deyil, eyni zamanda tibbi və sosial problem olduğunu sübut edir. Dünya Səhiyyə

Təşkilatının tövsiyələrinə görə, bu hallarda hüquqi tədbirlərlə yanaşı, reabilitasiya və davranış dəyişikliyi proqramları da icbari xarakter daşımalıdır. Cinayət təhlilinə daha dərindən nəzər saldıqda, alkoqolun hüquq pozuntularına təsiri sadəcə fərdin hal-hazırkı vəziyyəti ilə bağlı deyil, onun həyat tərzi və sosial mühitilə də sıx əlaqəlidir. Kriminoloji tədqiqatlar göstərir ki, alkoqolizmdən əziyyət çəkən şəxslər daha tez-tez işsizlik, sosial təcrid və psixoloji gərginliklə qarşılaşırlar ki, bu da onları hüquqa zidd davranışlara daha meyilli edir. Məhkəmə praktikasında bu aspektlər mütəmadi olaraq nəzərə alınır və cəzaların təyinində psixososial faktorlar mühüm rol oynayır. Qeyd edilməlidir ki, bəzi hallarda alkoqol faktorunun hüquqi məsuliyyətin müəyyənləşdirilməsində təsirli olduğu da müşahidə olunur. Məsələn, alkoqol təsiri altında törədilən cinayət zamanı şəxsin iradə sərbəstliyinin pozulması faktı ekspertiza tərəfindən müəyyən olunarsa, bu hal cəzanın yüngülləşdirilməsi üçün əsas kimi qiymətləndirilə bilər. Bu isə ictimai müzakirələrə səbəb olur, çünki bir çox hallarda bu yanaşma cəmiyyətin ədalət anlayışı ilə ziddiyyət təşkil edir. Nəticə olaraq, məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarının məlumatları alkoqolun cinayətkarlıq strukturunda ciddi yer tutduğunu təsdiqləyir. Ən çox rast gəlinən alkoqolla əlaqəli hüquq pozuntuları — məişət zorakılığı, qəsdən adam öldürmə və yol hərəkəti qaydalarının pozulması — həm fərdi, həm də ictimai səviyyədə geniş fəsadlar yaradır. Problemin kökündə isə təkcə hüquqi nəzarətsizlik deyil, həm də sosial, psixoloji və mədəni faktorlar dayanır. Bu səbəbdən alkoqolla əlaqəli cinayətlərin qarşısının alınması üçün kompleks yanaşmalar — hüquqi tədbirlər, psixoloji müdaxilələr və sosial reabilitasiya proqramları — zəruridir. Məhkəmə sisteminin rolu isə bu hallarda yalnız cəzalandırma ilə məhdudlaşmamalı, həm də bərpaedici ədalət prinsipinə əsaslanaraq, təkrar hüquq pozuntularının qarşısını almağa yönəlməlidir.

Alkoqoldan sui-istifadənin hüquqi və sosial nəticələrinin aradan qaldırılması istiqamətində qanunvericilik çərçivəsində müəyyənləşdirilmiş tədbirlər kompleks yanaşma tələb edir. Azərbaycan Respublikasının müvafiq normativ-hüquqi aktlarında alkoqolizmlə mübarizə sahəsində həm cəza, həm də profilaktika məqsədilə geniş spektrli tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. Bu tədbirlər arasında maarifləndirmə kampaniyaları və psixoloji dəstək xidmətləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, çünki onlar birbaşa cəmiyyətin davranış və münasibət modellərinə təsir etməyi hədəfləyir. Azərbaycan Respublikasının "İnzibati Xətalar Məcəlləsi" və "Cinayət Məcəlləsi" spirtli içkilərin təsiri altında törədilən hüquq pozuntularını sərt şəkildə cəzalandırır. Lakin son illərdə həyata keçirilən hüquqi islahatlar göstərir ki, cəzalandırma ilə yanaşı, maarifləndirici və reabilitasiya yönümlü tədbirlər də qanunvericilikdə prioritet kimi müəyyən olunmağa başlayıb. Bu dəyişikliklərin arxasında duran əsas prinsip isə hüquq pozuntusunun qarşısının alınmasına yönəlmiş preventiv mexanizmlərin gücləndirilməsidir. Maarifləndirmə kampaniyaları geniş ictimai təbəqələri əhatə edən, alkoqolun sağlamlığa, ailəyə və cəmiyyətə vurduğu zərərlər barədə məlumatlandırma məqsədi daşıyan tədbirlər toplusudur. Qanunvericilik bu cür kampaniyaların dövlət və qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən birgə şəkildə təşkil olunmasını dəstəkləyir. "Reklam haqqında" Qanuna əsasən, spirtli içkilərin reklamı müəyyən məhdudiyyətlərlə tənzimlənir və bu, əhalinin, xüsusilə də yeniyetmələrin və gənclərin alkoqola qarşı münasibətinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Eyni zamanda, Kütləvi İnformasiya Vasitələri üzərindən yayımlanan maarifləndirici materiallar, sosial çarxlar və təhsil müəssisələrində keçirilən seminarlar ictimai rəyə təsir göstərmək baxımından effektlidir. Maarifləndirmə tədbirləri yalnız informasiya ötürülməsi ilə məhdudlaşmır, həm də davranış dəyişikliyi yaratmağa yönəlmiş psixopedoqoji mexanizmləri əhatə edir. Bu məqsədlə hazırlanan proqramlarda psixoloq, sosioloq və hüquqşünaslardan ibarət mütəxəssis qrupları iştirak edir. Məktəblərdə və universitetlərdə həyata keçirilən psixo-təlim proqramları gəncləri riskli davranışlardan uzaq tutmaq üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu təşəbbüslər, qanunvericiliyin təşviqat mexanizmləri ilə sinxron şəkildə işlədiyində daha effektiv nəticələr verir. Digər mühüm komponent isə psixoloji dəstək xidmətləridir. Azərbaycan Respublikasının "Psixoloji yardım haqqında" Qanunu çərçivəsində, psixoloji reabilitasiya və konsultasiya xidmətlərinin genişləndirilməsi nəzərdə tutulur. Bu xidmətlər, alkoqol asılılığından əziyyət çəkən şəxslərlə yanaşı, onların ailə üzvlərinə də yönəldilir. Reabilitasiya mərkəzlərində həyata keçirilən psixoloji müdaxilələr fərdi və qrup terapiyası şəklində təşkil

olunur. Bu üsullar elmi cəhətdən təsdiqlənmiş kognitiv-davranış terapiyası, motivasiya artırma texnikaları və relapsın qarşısını alma metodlarını özündə birləşdirir. Dünya Səhiyyə Təşkilatının tövsiyələrinə əsaslanaraq hazırlanan proqramlar ölkə daxilindəki psixoloji xidmətlərə də inteqrasiya olunmaqdadır. Bu proqramlar qanunvericilik səviyyəsində dəstəklənərək, profilaktik tədbirlərin hüquqi zəminini möhkəmləndirir. Eyni zamanda, spirtli içki istifadəsi ilə əlaqəli hüquq pozuntularının psixoloji aspektlərini də nəzərə alan bu yanaşma, cəzalandırma ilə müalicəni sintez edən modelin formalaşmasına imkan yaradır. Bundan əlavə, "Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında" Qanun çərçivəsində, ilkin səhiyyə xidməti müəssisələrində psixoloji skrininq və yönləndirmə mexanizmləri təsdiqlənmişdir. Bu yanaşma alkoqolizmin ilkin mərhələdə aşkarlanmasını və müalicəyə cəlb olunmasını asanlaşdırır. Psixoloji yardımların icbari tibbi sığorta çərçivəsində maliyyələşdirilməsi isə bu xidmətlərin daha geniş əhali təbəqəsinə çatdırılmasına imkan yaradır. Maarifləndirmə və psixoloji dəstək tədbirləri yalnız fərdlərə deyil, bütövlükdə ailə institutuna və sosial münasibətlər sisteminə təsir göstərir. Ailədə alkoqol probleminin olması uşaqların psixososial inkişafında geriləmələrə, davranış pozuntularına və sosial təcrid hallarına səbəb olur. Bu səbəbdən, qanunvericilik ailə üzvlərinin də psixoloji dəstək xidmətlərinə çıxışını təmin etməyə yönəlmiş müddəalarla zənginləşdirilir. Bu xidmətlər ailədaxili münasibətlərin bərpasına, travmanın azaldılmasına və zorakılıq riskinin aşağı salınmasına yönəlib. Müasir dövrdə hüquqi mexanizmlər daha çox "müalicəvi ədalət" (restorative justice) modelinə inteqrasiya olunur. Bu modeldə əsas məqsəd, hüquq pozuntusunun səbəblərini aradan qaldırmaqla, cəzanın sosial bərpasını təmin etməkdir. Alkoqol istifadəsi ilə bağlı cinayətlərdə bu yanaşma psixoloji dəstək və sosial reabilitasiya vasitəsilə həyata keçirilir. Bu isə qanunvericilikdə profilaktik tədbirlərin cəza ilə paralel şəkildə tətbiq olunmasının hüquqi əsaslarını formalaşdırır. Qanunvericiliyin bu sahədə göstərdiyi müsbət dinamika, eyni zamanda, institusional mexanizmlərin inkişafını da təşviq edir. Belə ki, hüquqi sənədlər çərçivəsində, yerli icra hakimiyyətləri, təhsil müəssisələri və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının alkoqolla mübarizə tədbirlərinə cəlb olunması nəzərdə tutulur. Bu isə hüquq və sosial müdafiə sistemlərinin inteqrasiyasını təmin edərək, tədbirlərin daha dayanıqlı və effektiv olmasına imkan yaradır. Ümumiyyətlə, qanunvericilikdə nəzərdə tutulan maarifləndirmə və psixoloji dəstək tədbirləri alkoqolizmin hüquqi, tibbi və sosial tərəflərini eyni anda hədəf alaraq, sistemli bir yanaşma yaradır. Bu yanaşma yalnız fərdi korreksiyanı deyil, həm də cəmiyyətin ümumi sağlamlıq və təhlükəsizlik səviyyəsini artırmağı qarşısına məqsəd qoyur. Həyata keçirilən tədbirlərin uğuru isə qanunların icrasında ardıcıllığın təmin olunmasından, peşəkar mütəxəssislərin iştirakından və cəmiyyətin bu tədbirlərə aktiv qoşulmasından asılıdır.

Nətıcə

Aparılan təhlillər göstərdi ki, alkoqolizm təkcə bir şəxsi problem deyil, həm də geniş miqyaslı ictimai təhlükə mənbəyidir. Alkoqolun insan psixikasına təsiri, impulsiv davranışların artması və hüquqazidd əməllərin yaranmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Statistik göstəricilər bu riskin real və davamlı olduğunu sübut edir. Bu baxımdan, hüquqi tədbirlərlə yanaşı, profilaktik və psixoloji müdaxilələrin tətbiqi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Qanunvericiliyin reabilitasiya yönümlü yanaşmalara açıq olması və ictimai maarifləndirmənin genişləndirilməsi, alkoqolizmlə mübarizədə davamlı nəticələr əldə etməyə imkan yaradır. Sonda belə qənaətə gəlmək olar ki, alkoqolizmə qarşı mübarizə yalnız inzibati və ya cəza tədbirləri ilə deyil, eyni zamanda cəmiyyətin bütün strukturlarını əhatə edən sistemli və koordinasiyalı yanaşma ilə həyata keçirilməlidir.

ƏDƏBIYYAT SIYAHISI.

1. Əliyeva S.M. Alkoqolizmin sosial-psixoloji aspektləri. Bakı: Elm, 2008.
2. Əhmədov A.T. Psixi pozuntular və cinayət meyilləri. Bakı: Hüquq, 2015.
3. Hacıyev M. Alkoqolizmlə mübarizədə hüquqi mexanizmlər. Bakı: Adiloğlu, 2012.
4. Kərəmova N.Y. *Emosional gərginliyin koqnitiv proseslərə təsirinin əqli inkişaf səviyyəsindən asılılığının tədqiqi*, b.ü.f.d. dissertasiya, Bakı, 2010.
5. Məmmədova G.R. Asılılıq davranışları və psixoloji müdaxilə yolları. Bakı: Təhsil, 2017.
6. Məmmədov F.T. Cinayət psixologiyası: nəzəri və praktik baxışlar. Bakı: Qanun, 2014.

7. Öztürk O. *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*. Ankara: Nobel Yayınları, 2007.

8. Soygür H. *Alkol ve Madde Bağımlılığı: Tanı ve Tedavi Rehberi*. İstanbul: HYB Yayıncılık, 2011.

9. Şahin N.H. *Bağımlılık ve Tedavi Süreçleri*. İstanbul: Ekin Basım, 2016.

10. Yörükoğlu A. *Davranış Bozuklukları ve Psikiyatrik Müdahaleler*. Ankara: Maya Yayıncılık, 2009.

11. American Psychiatric Association. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5)*. 5th ed. Washington, DC: APA, 2013.

12. Goldstein R.Z., Volkow N.D. Dysfunction of the prefrontal cortex in addiction: neuroimaging findings and clinical implications. *Nature Reviews Neuroscience*, 2011, 12(11): 652–669.

13. Moeller F.G., Barratt E.S., Dougherty D.M., Schmitz J.M., Swann A.C. Psychiatric aspects of impulsivity. *American Journal of Psychiatry*, 2001, 158(11): 1783–1793.

14. National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism (NIAAA). *Alcohol Facts and Statistics*. Bethesda, MD: U.S. Department of Health & Human Services, 2021.

15. Verdejo-García A., Lawrence A.J., Clark L. Impulsivity as a vulnerability marker for substance-use disorders: review of findings from high-risk research, problem gamblers and genetic association studies. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 2008, 32(4): 777–810.

16. World Health Organization. *Global Status Report on Alcohol and Health 2018*. Geneva: WHO, 2018.

Mahir Yagub VELIZADE
Second-year master's student of
Western Caspian University
E-mail: velizademahir7@gmail.com

ALCOHOLISM AND CRIME

Summary

The article examines the relationship between alcoholism and crime from various aspects. The impact of alcoholism on the human psyche is associated with the weakening of impulse control and the strengthening of aggressive behavior. The study shows how alcohol consumption creates the basis for law violations based on psychological and social factors, legal aspects and statistical indicators. Measures provided for the prevention of this problem in the legislation, including awareness campaigns and psychological support services, are analyzed, and the effectiveness of these measures is substantiated by scientific approaches. The article explains the effects of this problem at both the individual and social levels, and emphasizes the need for a comprehensive and preventive approach in the fight against alcoholism.

Keywords: Alcoholism, crime, impulse control, psychological impact, aggression, legal measures, rehabilitation, awareness, statistical indicators, social danger.

Махир Ягуб ВЕЛИЗАДЕ
Магистрант второго курса
Западно-Каспийского Университета.
E-mail: velizademahir7@gmail.com

АЛКОГОЛИЗМ И ПРЕСТУПНОСТЬ

Резюме

В статье рассматривается взаимосвязь алкоголизма и преступности с разных сторон. Влияние алкоголизма на психику человека связано с ослаблением контроля над импульсами и усилением агрессивного поведения. Исследование показало, как употребление алкоголя создает основу для правонарушений на основе психологических и социальных факторов, правовых аспектов и статистических показателей. Проанализированы предусмотренные законодательством меры по профилактике данной проблемы, включая информационные кампании и службы психологической поддержки, и обоснована эффективность этих мер с использованием научных подходов. В статье объясняются последствия этой проблемы как на индивидуальном, так и на общественном уровне, а также подчеркивается необходимость комплексного и превентивного подхода к борьбе с алкоголизмом.

Ключевые слова*:* Алкоголизм, преступность, контроль импульсов, психологическое воздействие, агрессия, правовые меры, реабилитация, образование, статистические показатели, общественная опасность.

Daxil olub: .25. 06. 2025